

Валерій Дрешняк,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління
та місцевого самоврядування ДРІДУ НАДУ

Семіотична підсистема державного управління: склад та підходи до класифікації елементів

У статті обґрунтовано підстави виокремлення елементів семіотичної підсистеми державного управління. Описано склад елементів цієї підсистеми, до яких віднесено елементарні знаки, емблеми, символи та складні семіотичні форми. Викладено методологічні підходи та критерії розподілу цих елементів за ієрархією та їх класифікація.

Ключові слова: система державного управління, семіотична підсистема, елементи системи, знаки, емблеми, символи, семіотичні форми.

Reasons of elements separation of the semeiotic subsystem of public administration are substantiated in the article. The composition of elements of this subsystem, to which elementary signs, emblems, symbols and complex semeiotic forms are referred, is described. Methodological approaches and criteria of these elements distribution according to their hierarchy and their classification are set.

Key words: system of public administration, semeiotic subsystem, elements of the system, signs, emblems, symbols, semeiotic forms.

Постановка проблеми. Державно-управлінська діяльність як соціальна за своєю природою має важливу специфічну рису: вона ґрунтується на розгалуженій системі зв'язків, що визначають і забезпечують взаємодію окремих людей, соціальних груп і спільнот. Ці зв'язки та їх засоби, способи, механізми виконують важливу функцію формування й підтримання цілісності державно-управлінської системи. Елементи, що формують такі зв'язки та засоби зв'язків, і є семіотичними. Упорядкована сукупність семіотичних елементів, що має ознаки цілісності та відмежованості, є семіотичною системою.

Семіотична система є специфічною. Забезпечуючи зв'язки між елементами системи вищого порядку, вона входить таким чином до її комунікативної підсистеми, де, відповідно, становить семіотичну підсистему. Одночасно остання забезпечує зв'язки такої системи з її середовищем, причому ці засоби зв'язку можуть розглядатися як складова і системи, і її середовища.

Це визначає особливий склад елементів семіотичної системи (підсистеми), їх характеристики, принципи взаємозв'язку, взаємодії, функціонування.

Така, на наш погляд, найбільш важлива риса семіотичних систем зумовлює необхідність більш глибокого вивчення семіотичної підсистеми державного управління, що в сучасних умовах розширення комунікативного простору державного управління, взаємопроникнення елементів державно-управлінської системи та її середовища відіграє і відіграватиме в майбутньому одну з ключових ролей. Розкриття сутності, специфіки семіотичної підсистеми державного управління та удосконалення на цих засадах комунікативної діяльності органів публічної влади в Україні є актуальною теоретичною і практичною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть суспільні науки стали більш активно використовувати для вивчення різноманітних соціальних явищ підходи, розроблені в галузі семіотики як науки про знаки та знакові системи. Ці підходи, започатковані дослідженнями зі структурної лінгвістики (Ф. де Соссюр) та логіки (Ч.Пірс), нині активно використовуються передусім у політології, комунікативістиці, соціальній психології. У контексті досліджень системи державного управління запропонований підхід є новим. Проте в процесі дослідження автор брав до уваги попередні розробки в галузі інших наук. Так, враховано підходи Ю.Лотмана щодо сутнісних характеристик семіотичних систем [5], Н.Лумана щодо ролі семіотичних елементів у функціонуванні соціальних систем [6], Г.Почепцова щодо структурування символічної реальності та сутності різних "мов", які створюють цю реальність [8], В.Бурлачука щодо визначення символічних форм репрезентації державної влади [2], О.Шейгал щодо типологізації знаків політичного дискурсу [13], Ю.Сурміна щодо класифікації елементів системи [11]. З метою уточнення досліджуваних категорій і понять використано також матеріали низки енциклопедій, словників і довідників.

Ми виходимо з того, що система є сукупністю певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи [12, с. 583]. При цьому кожен елемент, у свою чергу, сам є певною системою, але нижчого порядку. Також зауважимо, що поняття елемента системи береться часом досить умовно, передусім з аналітичною метою. Адже, як зазначає Н.Луман, елементи набувають якостей лише завдяки тому, що вони вступають у відношення, тобто у зв'язки один з одним [6, с. 48]. Важливим тут є й висновок Ю.Лотмана про те, що вихідною точкою семіотичної системи є не окремий ізольований знак, а відносини мінімально двох знаків, тобто не одинична модель, а семіотичний простір, заповнений конгломератом елементів, що перебувають у найрізноманітніших відношеннях один з одним [5, с. 146]. Таке розуміння елемента семіотичної системи передбачає більш широкий погляд на саму семіотичну систему як предмет вивчення.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз наукових праць показав, що питання комплексного вивчення семіотичної підсистеми державного управління на сьогодні залишаються невирішеними. На сучасному етапі досліджень даної теми актуальним і методологічно обумовленим є визначення елементів такої підсистеми та їх класифікація, що дасть змогу вирішити наступні актуальні завдання щодо пояснення сутності цих елементів, їх систематизації, а також прогнозування змін і подальшого розвитку окремих її елементів і підсистеми загалом.

Метою статті є обґрунтування підстав для визначення складу елементів семіотичної підсистеми державного управління, розкриття їх сутності та підходів і критеріїв їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на зазначені вище методологічні положення вважатимемо, що елементами семіотичної підсистеми державного управління є взаємопов'язані семіотичні утворення, через які матеріалізуються зв'язки елементів системи державного управління між собою та з елементами її середовища. Зазвичай елементарними складовими семіотичної системи називають знаки. Так, знакову систему визначають як сукупність знаків, функціонально пов'язаних між собою [9, с. 260]. Під поняттям "знак" розуміють матеріальний, такий, що може сприйматися чуттєво, предмет (подію, дію чи явище), який виступає в пізнанні як вказівка, позначення чи представлення іншого предмета, події, дії, суб'єктивного утворення. При цьому суть знака полягає в його двосторонній структурі - нерозривній єдності того, що безпосередньо сприймається (те, що означає, означник) і того, що мається на увазі (те, що означається, означуване). Саме різноманітність можливих відношень між ними обумовлює можливі їх класифікації. Так, Ч.Пірс поділяв знаки на індексні, іконічні та символи. Індексне (вказівне) відношення передбачає наявність фактичної, дійсної суміжності між означником і означуваним. Іконічне відношення (за принципом подібності) - "проста спільність за деякою властивістю", яку відчувають ті, хто інтерпретує знак. У символі означник і означуване співвідносяться "безвідносно до якого б то не було фактичного зв'язку" [3, с. 280-281].

Також окремі дослідники виділяють і такий вид знаків, як емблеми. Емблема - це конкретне відображення особи, ідеї, змісту, сутності тієї чи іншої організації чи поняття, того чи іншого об'єкта, що існує історично, при цьому таке відображення досягається, як правило, за допомогою історично конкретних зображень чи фігур, тісно пов'язаних своєю історією чи походженням із цим об'єктом [7, с. 510-511]. Отже, в емблемі, на наш погляд, синтезуються окремі ознаки індексних та іконічних знаків, але віднести її до якогось із цих видів знаків неможливо, проте емблема має низку відмінностей від символу. Від емблеми символ відрізняється, як вважає В.Похльобкін, тим, що в символі історичні корені настільки глибокі, настільки бувають приховані різноманітними пізнішими ідеологічними на-

шаруваннями і настільки перетворені в абстрактні поняття, що відшукати їх конкретні джерела практично неможливо [7, с. 511].

Отже, символ, що має суттєві відмінності від індексних та іконічних знаків і емблем, є окремим видом знаків. Зокрема, під символом у широкому сенсі розуміють поняття, що фіксує властивість матеріальних речей, подій, чуттєвих образів виражати ідеальні змісти, відмінні від їх безпосереднього чуттєво-тілесного буття. Символ має знакову природу і йому притаманні всі властивості знака. Однак, якщо сутністю знака визнати суто вказування, то сутність символу виявляється більшою, ніж вказування на те, чим не є він сам. Символ створює самостійну багатшарову структуру, смислову перспективу, пояснення і розуміння якої вимагає від інтерпретатора роботи з кодами різних рівнів [3, с. 674]. Символ як певного роду знакова мікросистема, за нашими попередніми оцінками [4; 10 та ін.], може розглядатися як базовий (проте не єдиний!) елемент семіотичної підсистеми державного управління з притаманними йому властивостями і функціями. За нашим визначенням, символи державного управління - це предмети, явища, істоти, процеси й відносини, абстрактні поняття, що набувають властивостей знаків, є елементами комунікацій і за певних соціокультурних умов забезпечують осмислення легітимності й структурованості системи державного управління та як засіб соціального управління впливають на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку й діяльність соціальних груп і окремих осіб. Ці символи являють собою органічне поєднання державних символів, символів державної влади та символів власне державно-управлінського процесу.

Проаналізувавши таким чином підходи щодо загальної типології знаків, можемо запропонувати власне бачення їх поділу на види. За основу такого поділу візьмемо ступінь не лише зв'язку означника й означуваного, а й можливої інтерпретації цих знаків. Отже, варто виокремити елементарні знаки з поділом їх на індексні й іконічні, а також емблеми та символи. Елементарні знаки є відображенням найпростішого зв'язку означника й означуваного і лише за способом відображення - вказування чи подібності - можуть поділятися на індексні й іконічні. Елементарні знаки мають, як правило, одне загальновідоме значення, що однаково інтерпретується у різних соціокультурних середовищах. У семіотичній системі державного управління такими елементарними знаками можемо вважати: зображення контурів території держави як вказування на саму цю державу, портрет глави держави як буквальне відображення цієї особи засобами образотворчого чи фотомистецтва. Емблеми є знаками, де між означником та означуваним існує усталений (тобто стійкий, який закріпився історично у певній формі; стандартний) зв'язок, проте за певних соціокультурних умов, у різних поєднаннях ці знаки можуть інтерпретуватися дещо по-різному. Прикладом емблем можуть бути різноманітні відомчі знаки: змія над чашею - медицина, кадуцей (жезл, обвитий двома зміями) - митна служба тощо. Символи є знаками, де

означник і означуване поєднані лише конвенційним зв'язком і в різних соціокультурних груп мають різне тлумачення.

Виходячи з того, що елементи семіотичних систем за структурою можуть бути простими та складними, елементарний знак, емблема та символ доцільно віднести до простих елементів. Вони ж у певному поєднанні формують низку символічних форм, що також можуть розглядатися як окремі елементи семіотичної системи і є складними. Такими складними елементами можна вважати міф, традицію, авторитет, ритуал, забобон, ідеологію, образ. Їх вирізняє комплекс зв'язків означників різних типів та означуваного, а також надзвичайно широкі можливості для інтерпретації у різних соціокультурних середовищах. Проте зауважимо, що подальше вивчення цих складних символічних форм може зумовити певне коригування цього переліку, тому на цей момент його не варто вважати повним і остаточним.

Сутність таких символічних форм, як "міф", "традиція", "авторитет", "ритуал", "забобон", визначає В.Бурлачук. На його думку, міф являє собою розгорнутий символ, уся його смислова тканина становить набір символів. За допомогою традиції здійснюється трансляція й закріплення основних символів, що виступають базовими механізмами розуміння. Авторитет, з одного боку, сам продукує нові символи, а з другого - підтримує та зберігає наявні. Ритуал вводить символи у сферу реального уявлення, сповнює їх життєвою енергією. Забобон переймається безпосереднім процесом розуміння й інтерпретації [2, с. 1]. Сучасна система державного управління як підсистема політичної досить широко використовує ці форми, маючи на меті справляти на суб'єкт управління впливи різних типів.

Своєрідним елементом семіотичної підсистеми державного управління є ідеологія. І.Афанасьєв і С.Тихонова під ідеологією розуміють символічну систему, яка раціонально виражає основні напрями суспільного розвитку, декларує засоби і механізми самоідентифікації суспільної системи, закріплює її стратифікаційну модель і встановлює основні принципи виробництва, розподілу і споживання суспільних ресурсів [1, с. 65]. Ідеологія як елемент семіотичної підсистеми державного управління відіграє важливу роль в означенні стратегічних цілей державно-управлінської системи, донесенні їх до суб'єктів управління.

Елементами семіотичної підсистеми державного управління є також образи різних складових державно-управлінської системи. Образ можемо представити як цілісне уявлення про явище, істоту, предмет, процес і відносини чи їх сукупність, що складається внаслідок інтерпретації окремою особистістю або соціокультурною групою знаків і символів, пов'язаних з цими явищами, істотами, предметами, процесами та відношеннями. Образ відіграє важливу роль для встановлення адекватного розуміння суб'єктами середовища системи державного управління та її елементів у всіх їх проявах. Наприклад, Г.Почепцов наводить перелік образів-ролей, з-поміж яких президент, міністр чи інший управлінець мають обрати і грати свою роль

для того щоб отримати від людей позитивну оцінку. Цими образами є: лицар, господар, аскет, мислитель, романтик, профі [8, с. 145-147].

Таким чином, проведений аналіз дав змогу встановити, що основними елементами семіотичної підсистеми державного управління є прості символічні форми - елементарні знаки, емблеми та символи державного управління, а також складні - міф, традиція, ритуал, ідеологія, образ та інші, що в різних комбінаціях поєднують у собі зазначені прості елементи. Елементи семіотичної підсистеми державного управління можна розмістити в певній ієрархічній підпорядкованості за такими критеріями: 1) внутрішня структура семіотичної форми; 2) ступінь складності зв'язку означника й означуваного; 3) ступінь можливої інтерпретації семіотичної форми. З допомогою цих критеріїв, на наш погляд, можна найбільш точно визначити місце кожного семіотичного елемента в ієрархії, враховуючи єдність трьох найбільш суттєвих факторів: сутності самого елемента, його внутрішнього зв'язку (з означуваним) та зовнішнього (з інтерпретатором, умовним стороннім спостерігачем). Таким чином, в основу цієї ієрархії будуть покладені елементарні знаки, що: 1) найпростіші за своєю структурою; 2) мають найпростіший зв'язок означника й означуваного; 3) у різних соціокультурних середовищах інтерпретуються практично однаково. А нагорі цієї ієрархічної драбини розміщуватимуться складні семіотичні форми. Таким чином, наявність описаної підпорядкованості елементів свідчить про притаманність цій підсистемі однієї з характерних ознак системи як такої - ієрархічності.

Класифікацію елементів семіотичної підсистеми державного управління варто здійснювати із застосуванням таких підходів.

По-перше, ознаки, за якими класифікуватимемо ці елементи, мають враховувати специфіку даної підсистеми. Зокрема, знаки поділяють на прості й складні, мовні й немовні тощо [12, с. 228]. О.Шейгал, класифікуючи знаки політичного дискурсу, до основних параметрів структурування семіотичного простору цього дискурсу відносить: 1) опозицію в плані вираження (виокремлені вербальні, невербальні, змішані знаки); 2) опозицію за конотативною маркованістю (за додатковим значенням мовних одиниць знаки поділялися на нейтральну та конотативно навантажену лексику); 3) опозицію за характером референції (знаки класифіковані згідно з класифікацією реалій, які вони відображають - політичні суб'єкти, ідеології і т. ін.); 4) опозиція за функціональним спрямуванням (виділено знаки: орієнтації, інтеграції, агоніальності) [13, с. 97-133]. На наш погляд, класифікація елементів семіотичної підсистеми державного управління має проводитися з двох позицій: 1) за ознаками форми знаків і знакових утворень (за типом означника) і 2) за змістом означуваних явищ (за типом означуваного).

По-друге, класифікація має забезпечувати пояснення сутності цих елементів, їх систематизацію, прогнозування змін і подальшого розвитку, враховувати специфіку системи державного управління. З огляду на це в процесі

класифікації мають бути враховані особливості сприйняття елементів цієї системи середовищем, ознаки її статичних і динамічних станів. Як зазначав Ю.Лотман, основними питаннями опису будь-якої семіотичної системи є, по-перше, її відношення до позасистеми, до світу, що перебуває за її межами, і, по-друге, відношення статичної та динамічної [5, с. 12]. Для семіотичної системи важливим є показник сприйняття знаків людиною та їх інтерпретації. Так, Г.Почепцов наголошує на тому, що включеність в ту чи іншу систему дає змогу інтерпретувати чи реінтерпретувати один і той самий знак [8, с. 212]. Беремо до уваги й застереження Ю.Лотмана про те, що система має пам'ять про свої минулі стани та потенційним "відчуттям" майбутнього. Таким чином, смисловий простір багатоосяжний і із синхронного, і з діахронного погляду [5, с. 146]. З цього випливає, що в процесі класифікації слід враховувати й історичний аспект.

Таким чином, критеріями класифікації елементів семіотичної підсистеми державного управління, на наш погляд, найбільш доцільно визначити такі.

1. За типом означника: ступінь абстрагування від означуваного; сприйняття органами чуття людини; спосіб відображення через мову; належність до певної культури; ступінь відкритості до розуміння; форма матеріалізації; тип структури.

2. За типом означуваного: ознаки керованості/некерованості означуваної системи; тип означуваного; відношення до основних елементів системи державного управління та її середовища; статика/динаміка означуваного явища; належність до певної системи державного управління (для статичних семіотичних форм); відношення до стадій управлінської діяльності (для динамічних семіотичних форм).

Висновки. Проведений аналіз дав змогу встановити, що основними елементами семіотичної підсистеми державного управління є прості семіотичні форми - елементарні знаки, емблеми та символи державного управління, а також складні - міф, традиція, ритуал, ідеологія, образ та інші, що поєднують у собі зазначені прості елементи. Ці елементи перебувають в ієрархічній підпорядкованості, що є однією з найважливіших ознак системи. Окреслено методологічні підходи та критерії класифікації, за якими кожен елемент семіотичної підсистеми державного управління може бути віднесений до певного класу за двома рівнями класифікації: за рівнем означника як форми (7 критеріїв) і за рівнем відношення до означуваного як змісту цих елементів (6 критеріїв).

Напрями подальших досліджень. Подальші дослідження мають спрямовуватися на встановлення класів і підкласів елементів семіотичної підсистеми державного управління, виявлення закономірностей їх розвитку. Також важливо класифікувати не лише семіотичні елементи, а й сутнісні значення та смисли державного управління як діяльності та визначити основні знаки та символи, символічні форми, які їх втілюють.

Список використаних джерел

1. *Афанасьев И.* Контуры российской патриотической идеологии: к проблеме конструирования / И. Афанасьев, С. Тихонова // *Власть*. - 2007. - № 1. - С. 65-70.
2. *Бурлачук В. Ф.* Символічні системи і конституювання соціального смислу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціолог. наук ; 22.00.01 - теорія та історія соціології / В. Ф. Бурлачук. - К. : [б.в.], 2005. - 36 с.
3. *Всемирная энциклопедия: Философия XX век* / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. - М. : АСТ, Минск : Харвест, Современ. литератор, 2002. - 976 с.
4. *Дрешпак В.* Поняття "символ" з позиції науки державного управління / В. Дрешпак // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін. - Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. - Вип. 2 (28). - С. 15-25.
5. *Лотман Ю. М.* Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман. - СПб. : Искусство - СПб, 2004. - 704 с.
6. *Луман Н.* Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман ; пер. с нем. И. Д. Газиева ; под ред. Н. А. Головина. - СПб. : Наука, 2007. - 644 с.
7. *Похлебкин В. В.* Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлебкин. - М. : Центрполиграф, 2006. - 543 с.
8. *Почепцов Г.* Символы в политической рекламе / Г. Почепцов. - К. : Принт Сервис, 1997. - 332 с.
9. *Романова Н. Н.* Знаки прошлого и настоящего : краткий словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов, В. М. Панькин. - М. : Флинта ; Наука, 2007. - 280 с.
10. *Серьогін С. М.* Система державної служби та її символи / С. М. Серьогін, В. М. Дрешпак // *Вісн. держ. служби України*. - 2008. - № 3. - С. 17-21.
11. *Сурмін Ю. П.* Майстерня вченого : підручник для науковця / Ю. П. Сурмін. - К. : НМЦ "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2006. - 302 с.
12. *Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України*. - К. : Абрис, 2002. - 742 с.
13. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса : монография / Е. И. Шейгал. - М. : Гнозис, 2004. - 326 с.

Анатолій Рачинський,

*кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри державного управління
і менеджменту НАДУ*

Стратегічне управління в контексті сучасних західноєвропейських підходів

У контексті визначення сутності стратегічного управління на початку XXI ст. важливим є пошук нової парадигми функціонування системи державного управління. Проведено концептуальний аналіз основних дослідницьких підходів щодо вивчення сутності даної проблематики. Конкретизовано теоретико-методологічні засади розуміння стратегічного управління в системі організації та забезпечення функціонування діяльності